

UOT 57.37.016

İNTEQRASIYA VƏ ONUN DƏRS PROSESİNDƏ YARADILMASI

HACIYEVA VÜSALƏ ELXAN qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, doktorant

hasanova-vusale@mail.ru

Açar sözlər: təhsil, integrasiya, dərslər, fənlərarası əlaqə, təlim və tədris prosesi.

Elmi inkişaf məntiqi ilə şərtlənən təhsil sistemində integrasiya müasir dövrün ən aktual komponentlərindən birinə çevrilmiş, təhsil sisteminin dünya standartlarına uyğun qurulmasında əvəzedilməz rola malik olmuşdur. Integrasiya elmi bilikləri ümumiləşdirmək, qavramanı artırmaq, fənləri bir-birinə bağlamaq üçün vacib bir şərt olaraq qəbul edilmişdir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sisteminin, eləcə də Azərbaycan təhsil sisteminin əsas hissəsi olan integrasiya təhsilin bütün struktur elementlərinə təsir etmişdir. Təhsil sahəsində integrasiyanın özünəməxsus dinamikası, hədəfləri olmaqla yanaşı, integrativ biliklərin yaradılması yolları da mövcuddur. Hal-hazırkı dövrdə integrasiya təhsili yaxşılaşdırmaq üçün perspektivli bir sahə kimi çıxış edir. Ətraf aləmin müxtəlif fenomenlərinin kompleks şəkildə öyrəniləsi üçün integrasiyadan geniş istifadə olunur.

İntegrasiyadan istifadədə Finlandiya məktəblərinin böyük nailiyyətləri vardır. Fin məktəblərində təhsil “bilini özünə əldə et” prinsipi əsasında qurulmuşdur. Ölkədə aparılmış təhsil islahatı nəticəsində yeni kurikulum yaradılmış, bu kurikuluma əsasən dərslər ayrı-ayrılıqda deyil, məhz integrasiya olunmuş şəkildə tədris edilir. Bu zaman adi məktəb fənlərindən uzaqlaşaraq vahid, fənlərarası bir yanaşma ilə əvəz olunacaq tematik prinsipə keçilir. Tematik öyrənmə prinsipinə əsasən şagirdin təbii maraqları əsasında dünyanı tam və bütöv şəkildə, hərtərəfli və obyektiv surətdə öyrənir. Dərs prosesində bir mövzu ilə əlaqəli bütün mövzular öyrənilir. Əsas məqsəd isə peşə sahəsini seçən gəncin peşəsində istifadə ediləcək biləcəyi məlumatları elə bir andaca öyrənməsidir. Nümunə olaraq “Qida mühəndisliyi” ixtisasını seçən gənc eyni zamanda həm bioloji, fiziki və kimyəvi hadisə və prosesləri öyrənir. Fənlərarası biliklərin inkişafını dəstəkləyən yeni islahat müəllimlərdən də digər ixtisasın müəllimləri ilə daha güclü əməkdaşlıq etməyi tələb edir.

N.K.Çapayevə görə, integrativ bir bütünün əsas xüsusiyyətləri bunlardır:

- ✓ Integrasiyanın universallığı və polimorfizmi,
- ✓ Integrasiya və parçalanma proseslərinin qarşılıqlı asılılığı,
- ✓ Bütöv və onun hissələrinin üzvi birliyi,
- ✓ Proses və nəticənin ayrılmazlığı.

İntegrasiya prosesi zamanı elementlərin qarşılıqlı təsirlərinin sayı və intensivliyi artır, müəyyən qədər isə müstəqillikləri azalır. [1]

İntegrasiya dedikdə yalnız fənlər arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi deyil, müxtəlif fənlərin təhsil potensiallarından istifadə nəzərə alınmalıdır.

İntegrasiyanın mövcud olan iki mənası vardır:

- ✓ Ətrafımızda olan dünyaya, hadisə və proseslərə bütöv bir baxış yaratmaq (bu zaman integrasiya öyrənmənin məqsədi olaraq qəbul edilir) .
- ✓ Biliklərin yaxınlaşması üçün müəyyən bir platforma yaratmaq (bu zaman isə integrasiya öyrənmə vasitəsi olaraq çıxış edir). [2]
- ✓ Integrasiya özünü və ətraf aləmi tanımağın estetik, idrakı, tarixi-genetik, sosial-funksional aspektlərinin birləşməsində ifadə olunan təbii bir yol hesab edilir. [3]

- ✓ İnteqrasiyanın metodoloji əsası dedikdə dialektikanın təbiət və cəmiyyətdəki bütün proseslərdə mövcud olan əlaqəsinə dair mövqeyi nəzərdə tutulur.

Məlumdur ki yetkin dövrdə mücərrəd düşünmə daha üstünlük təşkil edir, ona görə də nəzəri düşüncə qabiliyyətinin şagirdlərdə düzgün formalaşmasına nail olaraq onlarda təfəkkürün ən yüksək dərəcəsinə çatmağa imkan yaratmış olarıq. İnteqrasiya mövcud nəzəriyyəni əsalandırmaq üçün arqument rolunda çıxış edir, nəzəriyyələr arasında üzvi əlaqəni izah etməyə çalışır, biliyin inkişafında inteqrasiyaedici amil kimi çıxış edir.

İnteqrasiya aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

1. Bir-birindən ayrılmış elementlərin qarşılıqlı əlaqəsi.
2. Qarşılıqlı əlaqədə olan elementlərin kəmiyyət və keyfiyyət çevrilmələri.
3. Məzmunun məntiqililiyi və əsaslı mahiyyətinin olması
4. Pedaqoji məqsəduyğunluq və nisbi müstəqillik.

Sadalanan xüsusiyyətlər inteqrasiyanın müasir didaktikada tətbiqi üçün əsas rol oynayır. İnteqrasiya olunmuş təlimdən istifadə dünyanın bütün bölgələrində müəllimlər və metodistlər tərəfindən dəstəklənir. İnteqrasiyanın əhəmiyyəti yalnız məlumatların tam və bütöv şəkildə qavranılmasına, ümumiləşdirilməsinə deyil həm də fəaliyyət növlərinin dəyişməsi və rəngarəngliyin yaradılması səbəbindən şagirdlərin yorğunluğunun azalmasına və idrak maraqlarının artmasına xidmət edir.

Təhsildə inteqrasiya dünyanın universal və obyektiv bütövlüyündən irəli gəlir və özündə aşağıda verilmiş komponentləri birləşdirir:

- ✓ Tələbə şəxsiyyətinin formalaşması bütövlüyü,
- ✓ Cəmiyyət, insan həyatı və təhsilin vəhdəti,
- ✓ İrsi . sosial və pedaqoji amillərin əlaqəsi,
- ✓ Elmi və pedaqoji biliklərin bütövlüyü,
- ✓ Pedaqoji təsirin bütövlüyü,
- ✓ İnkişaf, təhsil, təlim proseslərinin vəhdətdə olması,
- ✓ Təhsil və özünütəhsilin vəhdəti.

İnteqrasiya prosesi nəticəsində elmlərin yaxınlaşması və əlaqələndirilməsi prosesi həyata keçirilir. Əlaqəli və bir-birindən asılı olmadan tədris olunan fənlər inteqrasiya nəticəsində sadəcə sadə bilik yığını olmaqdan uzaqlaşır və dünyagörüşü, praktik bilik bacarıqları formalaşdırmaqla real həyat şəraitində həmin bacarıqlardan istifadəyə, politexnik bacarıqların formalaşmasına səbəb olur.

Təhsil sahəsinə aparılan islahatlara, inkişafa baxmayaraq şəxsiyyətin hərtərəfli formalaşması, ayrı-ayrı fənlərin məzmunun yaxınlaşdırılması məsələləri hələ də öz həllini tam olaraq tapmamışdır.

Fənlərarası əlaqədən düzgün və yerində istifadə bu problemlərin həlli prosesinə müəyyən qədər kömək edəcəkdir. Fənlərarası əlaqəyə ən düzgün və yerində tərif verən G.F.Fedorts olmuşdur. Onun fikrincə, fənlərarası əlaqə “Təhsil prosesinin məzmunu, forma və metodlarında əks olunan, təhsillə üzvi əlaqədə olan, inkişaf və təhsil funksiyalarını yerinə yetirən, fenomenlər və gerçəkliklər arasında sintez olunan, inteqrativ əlaqələrin təyin edilməsi üçün pedaqoji bir kateqoriyadır”. [4]

Fənlərarası əlaqə təhsilin intensivləşməsinə kömək etməklə yanaşı, fənlərarasında əlaqəni gücləndirir. İnteqrasiyanın əsas mahiyyəti vahid birləşdirici prinsipin tapılması və sonda inteqrasiya olunmuş məzmunun yaradılmasına yönəlmişdir. Bu da inteqrasiya ilə fənlərarası əlaqə arasında mövcud olan fərqi göstərir. Fənlərarası əlaqədə isə ayrı-ayrı fərdi fənlərarasında əlaqənin yaradılması düşüncə dinamizminə təsir edir, şagirdin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirərək onda dünyagörüşünü formalaşdırır.

Təhsildə mövcud pedaqoji və elmi yanaşmaların yenilənməsi, müasir dövrün aktual tələbləri şagirdlərin dünyanı düzgün dərk etməsinə yeni bir baxış tələb edir. Bu zaman şagird gələcək əmək və sosial həyata aid təcrübələr qazanır, həm şəxsən həm də peşakar olaraq inkişaf edir.

Ənənəvi olaraq əlaqənin yaradılmasının ən başlıca yollarından biri inteqrasiya olunmuş dərslərdən istifadədir.

İlk əvvəl, onu qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi dərslərdə də fənlərarası əlaqədən geniş şəkildə istifadə olunur. Lakin bu çox vaxt dərslin mövzunu genişləndirmək məqsədi daşıyır. Bunun üçün interaktiv dərslərdə biliklərin və təcrübənin müəllim tərəfindən şagirdlərə ötürülməsi üçün yeni modelləşdirmə həyata keçirilməli, müasir metod və texnologiyalardan istifadə olmalıdır.

İnteqrasiyanın dərslərin prosesində həyata keçirilməsinin aşağıda verilmiş quruluşları vardır:

- ✓ Tematik inteqrasiya – yəni iki və ya üç mövzu bir mövzunun öyrənilməsi üçün istifadə edilir.
- ✓ Problemlə inteqrasiya – Şagirdlər müxtəlif fənlərin imkanlarından istifadə edərək mövcud problemi həll etməyə çalışır.
- ✓ Konseptual inteqrasiya – əlaqənin yaradılması üçün mövcud metod və vasitələrdən istifadə edilir.
- ✓ Nəzəri inteqrasiya- müxtəlif nəzəriyyələr bir-birinə nüfuz edərək şagirdlərə çatdırılır.

İnteqrasiyanın özü dərslərin gücləndirilmək üçün bir vasitədir. İlk əvvəl, inteqrasiya təlimin əsas məqsədlərini həyata keçirməyə imkan verir. Dərslin məlumatvermə qabiliyyətini artırır. Müxtəlif fənlərin öyrənilməsi zamanı şagirdlərin biliklərin dərinləşdirilməsi, nəticələrin təsdiqlənməsi üçün imkan yaradır. Daha maraqlı bir mühit yaradaraq şagirdləri dərslə həvəsləndirir, həddindən artıq yorulmasının qarşısını alaraq, gərginliyi aradan götürür. Tərbiyə prosesində mühim rol oynayaraq, şagirdin təbiətə cəmiyyətə həyata qarşı baxış şəklini, münasibətini dəyişir, şəxsi keyfiyyətlərin formalaşmasında rol oynayır. Vaxta qənat etməyə imkan yaradır.

Fənlərarası əlaqə əsasında çox istiqamətli inteqrasiya olunmuş dərslərin qurulması mümkün olur. Mövzuların birləşdirilməsi və əlaqələndirilməsi nəticəsində biliklərin bir sahədən digərinə ötürülməsi prosesi baş verir. Bu şagirdlərdə idrak fəaliyyətinin stimulyatoru rolunu oynayır, yeni biliklərə sistemli şəkildə yanaşma ehtiyacını formalaşdırır.

İnteqrasiyanın məqsəd və vəzifələrindən asılı olaraq qeyd edilən dərslərin növlərini ayırmaq olar: Tətbiqi dərslər, konseptual dərslər, tədqiqat dərsləri, inteqrasiya olunmuş özünü-təhsil dərsləri, müqayisəli ümumiləşdirmə.

Müəllim və şagirdlər arasında vəzifə bölgüsünü nəzərə alaraq inteqrasiya olunmuş dərslərin müxtəlif formada verilməsi mümkündür. Məsələn, bilik mübadiləsi, yaradıcı axtarış, dərslərin söhbət, dərslərin mübahisə, dərslərin–beyin fırtınası və s.

İnteqrasiya edilmiş dərslər problemlə araşdırma texnologiyalarından istifadə etməklə qurulmalıdır. Şagirdlərin məlumatlar standart əvzinə qeyri standart və problemlə şəkildə verilməli və həlli yolları tapşırılmalıdır.

Bunun üçün dərslərin bütün mərhələlərində və ya əlaqə yaratmaq üçün mövcud imkanların olduğu hissələrdə inteqrasiyadan istifadə edilməlidir.

İlk əvvəl motivasiya mərhələsində inteqrasiyaya toxunulması, maraqlı və düşündürücü motivasiyanın yaradılması dərslərin digər mərhələlərində əlaqəni genişləndirməyə imkan verəcəkdir. Müasir dövrdə şagirdlərə verilən məlumatları işləmək mədəniyyəti aşılanmalıdır. Verilən məlumat şagirdin idrak maraqları və təhsil prosesinin mahiyyətini birləşdirməlidir.

Dərslərin ikinci mərhələsində yəni tədqiqatın aparılması mərhələsində fənlərarası əlaqəni həyata keçirmək üçün müxtəlif metodlardan, iş formalarından istifadə edilməlidir. Bunun üçün müəllim əvvəlcədən iş vərəqləri hazırlamalıdır. Xüsusi olaraq iş vərəqlərində əlaqə yaradılma imkanlarına uyğun çalışmalar verilməli, digər fənlərin anlayışlarından istifadə edilməli, əlaqə yaradılacaq mövzuların mübahisəli tərəflərinə toxunulmalıdır. Bununla da, şagirdin mövzu haqqında şəxsi təsəvvürləri yaradılır.

İnformasiya mübadiləsi mərhələsində isə şagirdlər yaradılmış problemə, tapşırıqlara uyğun yazdıqları və ya düşündükləri məlumatları digər yoldaşları ilə bölüşür. Bütün şagirdlər bir-birinin

təqdimatlarını fəal şəkildə dinləyir, təqdimat nəticəsində yeni biliklərin dairəsi cızılır. Mübadilə olunan biliklər hələ ki natamam və xaotik xarakter daşıyır.

İnformasiya müzakirəsi mərhələsində mübadilə olunan bütün fikirlər müzakirə edilir. Səhv tərəflər tapılır, düzəldilir, natamamlıqlar tamamlanır, anlaşılmaq fikirlər aradan qaldırılır. Mövcud əlaqələr tapılır və aşkara çıxarılır.

Sonda alınan bütün məlumatlar ümumiləşdirilir və yekun nəticə çıxarılır.

Dərsin VI mərhələsi olan yaradıcı tətbiq etmə mərhələsində müəllim müxtəlif texnologiyalardan istifadə edərək öyrənilən yeni bilikləri daha da möhkəmləndirməlidir. Bunun üçün krossvordlardan, uyğunlaşdırma tapşırıqlarından və başqa metodlardan istifadə edə bilər. Eyni zamanda müəllim ev tapşırıqlarını verərkən də yaradılan fənlərarası əlaqəyə uyğun tapşırıqlar verməlidir.

Dərsin sonunda isə müəllim və şagirdlər tərəfindən qiymətləndirmə aparılır. Şagirdlər meyarlara uyğun olaraq qiymətləndirilir.

Nəticə. Yuxarıda yazılan məlumatlardan belə nəticəyə gəlinir ki, dərş prosesi zamanı şagirdlərin təffəkkürünün formalaşmasında, həyatla təhsili əlaqələndirməkdə inteqrasiyanın əvəzolunmaz rolu vardır. Onlar arasında əlaqənin yaradılması şagirdin dünyaya baxışının formalaşmasında xüsusilə dərş prosesinin hər bir mərhələsində mümkün olan əlaqələr şagirdləri yormayacaq şəkildə verilməli, bunun üçün düzgün taktikalar və yollar seçilməlidir. Dərş prosesini qurarkən aşağıda verilmiş xüsusiyyətlərə diqqət yetirilməlidir.

İnteqrasiya olunmuş dərş bu xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

- ✓ Tədris materialının aydınlığı,
- ✓ Yığcamlılığı,
- ✓ İnteqrasiya olunacaq fənn materiallarının məntiqi uyğunluğu,
- ✓ Dərsdə istifadə olunan təlim materialının geniş məlumat vermə qabiliyyəti.

ƏDƏBİYYAT

1. Чапаев Н.К. Интеграция образования и производства: методология, теория, опыт : монография / Н.К. Чапаев, М.Л. Вайнштейн. Челябинск: ЧИРПО; Екатеринбург: ИРРО, 2007, 408 с.
2. Федорев Г.Ф. Межпредметные связи в процессе обучения // Народное образование, 1985.
3. Кульневич С.В. Анализ современного урока : практич. пособие / С.В. Кульневич, Т.П. Лакоценина // ТУ «Учитель». 2002.
4. Hüseynov Ə.M., Abbasov S. Fənlərarası əlaqənin təşkili təcrübəsindən // “Kimya və biologiyanın tədrisi” jurnalı, 1990.
5. Hüseynov Ə.M., Məhərrəmov Ə.M. Biologiya tədrisinin elmi və metodik əsasları. Bakı, 2015.
6. Məmmədova M. Biologiya dərşlərində fənlərarası inteqrasiya təcrübəsindən // Kurikulum elmi-metodik jurnalı. c.10. № 1(37), 2017.
7. Orucova S.S. Fənlərarası əlaqəni reallaşdırılmasının sosial zərurəti // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin “ Xəbərləri”, №2. Bakı, 2015, s. 424-426
8. Həsənov M., Ağayev Ş., Məmmədova V., Fərzəliyev Y. Fənlərarası inteqrasiya. Bakı, 2013.
9. Paşayev P. Təbiət elmlərinin əlaqəli öyrənilməsi. Bakı, 1977.
10. <https://pedsovet.su/>

РЕЗЮМЕ
ИНТЕГРАЦИЯ И ЕЕ ФОРМИРОВАНИЕ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Гаджиева В.Э.

Ключевые слова: образование, интеграция, урок, междисциплинарная связь, процесс обучения

В настоящее время интеграция занимает ведущее место в сфере образования. Интеграция, являющаяся основной частью образовательной системы развитых стран, а также образовательной системы Азербайджана, оказала влияние на все структурные элементы образования. В настоящее время, она выступает в качестве перспективной сферы для улучшения образования. Интеграция широко используется для комплексного изучения различных феноменов окружающего мира. Традиционно одним из главных способов построения отношений является использование интегрированных уроков. Сама интеграция является инструментом для усиления урока. Прежде всего, она позволяет осуществить основные цели обучения. Создавая более интересную среду, она поощряет учеников к занятиям, предотвращает их переутомление, устраняя тем самым напряженность, создает условия для экономии времени.

Статья посвящена теме интеграции и важности ее создания в ходе учебного процесса. Основной целью исследования является подчеркивание важности интеграции в процессе обучения, формирования личности ученика.

SUMMARY
INTEGRATION AND ITS FORMATION DURING EDUCATIONAL PROCESS

Hajiyeva V.E.

Key words: education, integration, lesson, interdisciplinary communication, educational and learning process.

At present, the integration occupies leading position in the field of education. The integration, which is main part of educational system of developed countries, as well of educational system of Azerbaijan, influenced on all the structural elements of the education. At present, integration is promising field for the improving the education. The integration is widely used for comprehensive study of different phenomena of the world. Traditionally, one of the main ways to build the relationships is the use of integrated lessons. The integration itself is a tool for the enhancing the lesson. First of all, the integration allows you to realise main goals of the training. By creating more interesting environment, it stimulates the pupils to study, prevents them from the overwork, and thus eliminates the tension. It creates the conditions for saving the time.

This article is devoted to the topic of integration and importance of its creation during educational process. Main purpose of the study is to emphasize the importance of the integration in learning process, in formation of the pupil's personality, and to consider the importance of its formation during the lessons.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	30.09.2020
	Son variant	03.11.2020